

перемене, а топоту полагают, что освобождение крестьян разновремененно». И последняя группа, к которой отнесены мелкопоместные помещики и «полуобразованные, постоянные жители деревень» – «страшатся даже мысли «об изменении крепостного права».

«По мнению их, – продолжал шеф жандармов, – крестьяне, получив свободу, предадутся праздности и пьянству и тогда поля останутся без обработки, имения потеряют ценность и дворяне разорятся. Далее они утверждают, что преобразование не принесет пользы самим крестьянам: ибо последнее лишатся покровительства и, в случае голода, пожаров и других бедствий – помощи владельцев, подвергнутся стеснениям от земских полиций и не только улучшатся, но и упадут в нравственном и физическом отношениях. Кроме того, большинство дворян думает, что наш крестьянин слишком еще не образован дабы понимать гражданские права, что он на полной свободе лютея зверя, что волнения, грабежей и убийства будут пойти неизбежны; и что во многих губерниях особенно Приволжских памятно еще страшное время Пугачевщины!»[5].

Из приведенных стран видно, что опасения большинства помещиков питали не страхи для сегодняшнего, а возможные мрачно перспективы, прогнозируемые беды и расправы.

Источники и литература

1. Позен М.П. Бумаги по крестьянскому делу. – Дрезден, 1864. С.28.
2. Журналы Секретного и Главного комитетов по крестьянскому делу. –Пг.1913. – Т. I. – С.1–3.
3. Захарова Л.Г. История отечества. Люди, идеи, решения. –М., 1991. – С.301–302.
4. Журнал Секретного и Главного комитетов по крестьянскому делу. – Т.І. – Пг.,1913. –С. 11–12.
5. ГАРФ. – Ф.109. – Оп.223. – Д.22. – Л.77–78 об.

Золотарьов В.С.

ВИНИКНЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ХАРКІВСЬКОГО КОМІТЕТУ КОНСТИТУЦІЙНО–ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПАРТІЇ

В умовах розвитку незалежної України та формування багатопартійної політичної системи виникає потреба звернутися до історії виникнення, становлення й розвитку перших політичних партій Росії початку ХХ століття. Увагу науковців привертає діяльність ліберальних партій. Це пояснюється перш за все тим, що історія революційних партій, хоча й тенденційна, частково знайшла своє відображення в радянській історіографії, а діяльність ліберальних і монархічних партій майже не розглядалася. Особливу зацікавленість у істориків викликає діяльність Конституційно–демократичної партії (кадетів).

Актуальність цієї статті полягає в тому, що в умовах багатопартійності, гострої політичної боротьби та проведення соціально-економічних реформ в сучасній Україні, слід звернутися до досвіту політичних партій початку ХХ ст. Особливо це стосується партії кадетів, яка за політичну основу взяла кращі зразки західноєвропейського лібералізму, а саме модель англійської конституційної монархії. Крім того, після проголошення Україною зовнішньополітичного курсу на інтеграцію до Європи, де загальнолюдські цінності є основою державної політики, потрібно ретельно вивчати політичний досвід ліберальних партій минулого.

Метою цієї статті є намагання об'єктивно показати процес становлення, розвитку та діяльності Харківського комітету ПНС, виявити деякі його особливості та значення в суспільно–політичному житті міста та регіону.

Основними джерелами роботи стали архівні фонди Державного архіву Російської Федерації та Державного архіву Харківської області, в яких є матеріали діяльності кадетської партії, використані спогади видатних діячів партії, сучасні наукові монографії та статті.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше, була прийнята спроба розглянути діяльність одного з найбільших кадетських комітетів на Україні – Харківського, виявити деякі особливості, місце та роль комітету у політичному житті міста.

Багатопартійність для України на сучасному етапі – це і старе, і, водночас, нове явище. Старе, оскільки багатопартійна система існувала ще на початку ХХ ст., набула вже певного досвіду і свого національного колориту, але за радянської влади була добре забута. А новим явищем можна вважати через те, що багатопартійна система виникла знову в однопартійній державі у другій половині 80-х рр.

Загалом політичні партії як форма політичної організації суспільства найхарактерніші саме для ХХ ст. У сучасних розвинутих країнах партійні структури вважаються – механізмом регулювання відносин між суспільством і державою, а конкуренція між ними – це можливість вирішення державних проблем на користь народу і держави.

З–поміж широкого кола різноманітних політичних партій початку ХХ ст. в Україні значну частину становили партії центру та лівоцентристські, а саме: ліберальні партії та об'єднання (кадети, октябристи, прогресисти і подібні до них партії, Українська демократична партія, Українська радикальна партія, Українська демократично–радикальна партія, Товариство українських поступовців, Українська партія соціалістів–федералістів).

Теорія лібералізму на початок ХХ ст. найбільш повно віддзеркалювала інтереси більшої частини суспільства: загальні потреби глибокої демократизації, його швидкого економічного розвитку, вирішення основних проблем (економічних, соціальних, національних). Але лібералізм не залишався статичним, він постійно змінювався і вдосконалювався.

Лібералізм, як провідну ідейно-політичну традицію Заходу, започатковано у Великій Британії [1, с. 28]. Упродовж століть ця країна була лідером у висуванні нових форм лібералізму і Батьківщиною багатьох його теоретиків (Дж. Локк, А. Сміт, Д. Рікардо, І. Бентам, Д. Мілль). Британські політики і мислителі й надалі започатковували нові ліберальні програми.

Лібералізм, як практика, втілювався у принципах вільного ринку, конкуренції, плюралізму, парламентського демократизму, розділення гілок влади і рівності перед законом. Державі при такому розумінні співвідношення свободи, особистості та суспільства залишалася роль "нічного сторожа", який стоїть на варті прав та інтересів особи в межах закону [2].

Ідеї лібералізму починають розвиватися в Росії після відміни кріпацтва та проведення реформ 60–70 рр. XIX ст., особливо земської реформи. Лібералізм знаходить сприятливий ґрунт саме у земствах, що й започаткували у 1903 р. перші організації лібералів: "Союз визволення" та "Союз земців–конституціоналістів". Отже, ці нелегальні політичні організації стали попередниками створення кадетської партії, головної партії лібералізму в Росії.

Дане дослідження обумовлено тим, що як у радянській, так і в сучасній українській історіографії дуже мало уваги було приділено діяльності місцевим комітетам кадетської партії. Є лише деякі фрагменти діяльності Петербурзького та Московського комітетів ПНС. Що стосується діяльності місцевих комітетів ПНС на Україні, то така інформація майже відсутня, за виключенням монографій Донченко С.П. та Ветрова Р.І., в яких розглядаються окремі історичні фрагменти діяльності Київського та Катеринославського комітетів та окремі згадки про інші [3, 4]. Крім того, серед сучасних наукових публікацій, присвячених партії кадетів, звертають на себе увагу наступні: Деякі проблеми історіографії історії кадетської партії на сучасному етапі// Збірник наукових праць: історичні науки. – Науковий вісник ХДПУ. – 1999. – Вип.2. – С.92 – 95, Українське питання в діяльності Конституційно–демократичної партії Росії в період революції 1905 – 1907 рр. // Історичні і політологічні дослідження. – 2005. – № 3 – 4 (25 – 26). – С. 48 – 54, Ставлення кадетів до української державності в період Центральної Ради (березень – липень 1917 р.) // Схід. – 2005. – № 5. – С. 44 – 49.

Конституційно–демократична партія була створена на І з'їзді, що відбувся 12–18 жовтня 1905 р. [5, 3]. Цей з'їзд започаткував створення місцевих комітетів партії по всій імперії (губернських, місцевих, повітових та навіть волосних). Конституційно–демократична група утворилася в Харкові у листопаді 1905 року, згодом вона стала комітетом [6, с.6]. Слід зазначити, що кадетський комітет у Харкові виник одним з перших, приблизно одночасно з Київським. Дещо раніше, за даними Донченко, кадетські комітети були засновані в жовтні 1905 р. лише у Катеринославі, Полтаві та Херсоні. [3, с.82] Тобто після завершення роботи І з'їзду кадетської партії відразу почали виникати комітети на Україні, що говорить про високий організаційний рівень кадетів. У січні 1906 р. до офіційної назви партії – Конституційно – демократична партія було додано – партія народної свободи (ПНС).

Харківський комітет почав свою діяльність в умовах, коли політична й соціальна активність мас зростала. Кадетський комітет у Харкові виник не на порожньому місці. Тут діяли впливові політичні установи, що були прихильниками ідей ліберального руху. Такими виявилися Харківське губернське земство, більшість діячів міської Думи та прогресивно налаштована інтелігенція. У будинку Харківської губернської земської Управи 5 грудня 1904 року відбувся протиурядовий банкет, на якому лунали виступи про необхідність зміцнення ліберального руху [7, л. 7]. До цього часу вже були встановлені зв'язки харківських земців з "Союзом-земців-конституціоналістів" й "Союзом визволення". Один з лідерів харківських земців Микола Миколайович Ковалевський був серед засновників "Союзу земців–конституціоналістів" й "Союзу визволення" [7, л. 8].

Значну активність виявила й харківська інтелігенція. У Харкові діяли відділення "Союзу союзів", "Академічний союз", "Союз адвокатів" та ін. [7, л. 8]. Головною метою їхньої діяльності була боротьба за конституційно–демократичний спосіб правління. Серед харківських інтелігентів, які згодом стали членами ПНС, її видатними діячами, варто назвати прізвища таких відомих у Росії осіб, як професор Харківського університету, історик Максим Максимович Ковалевський, автор відомих наукових робіт, присвячених проблемам розкладання общинного ладу й дослідженню родових відносин. Його роботу "Нариси походження та розвитку родини й власності" високо оцінював сам Ф.Енгельс. Разом з П.Н.Мілюковим М.М. Ковалевського було обрано членом організаційного бюро І– з'їзду КДП [8, с. 206]. Одним із засновників ліберального руху в Харківській губернії був професор М.Ф. Сумцов, автор багатьох робіт з давньої історії України та писемності, а також української етнографії. Він належав до кадетської партії та деякий час очолював кадетську фракцію у міській думі. Також великим впливом у партії користувався ще один харківський професор – М.О. Гредескул, який став в І думі товаришем голови [8, с. 206]. Гредескул видавав у Харкові газету "Мир" , після закриття якої в 1906 році стала видаватися газета "Волна" за редакцією професора М.В.Чубинського [9, л. 46]. Особливістю роботи Харківського комітету ПНС можна вважати активну видавничу діяльність. Так, протягом 1908–1917 рр. у Харкові виходили газети прокадетського напрямку: "Южный край", "Будущее", "Утро" [9, л. 48]. Ці видання користувалися популярністю на Півдні Росії та мали вплив серед населення.

Значна роль у створенні Харківського комітету ПНС належала голові Харківського суспільства сільського господарства С.М.Кузнецову, який безпосередньо формував кадетську групу. Він проводив широку пропагандистську й організаційну роботу, листувався з ЦК ПНС, керував роботою бюро. Кузнецов видавав у Харкові "Южнорусскую сельскохозяйственную газету", в якій друкувалися статті кадетського змісту [10, л. 1]. Під час обшуку, який був влаштований поліцією 29 серпня 1907 р. у будинку С.М. Кузнецова по Плетневському провулку № 2 було виявлено й конфісковано 15 кадетських брошур,

фінансовий звіт Харківського комітету. Заразом було забрано розмножувальний апарат, за допомогою якого розповсюджувалися кадетські звернення й статті [10, л.2]. Активним був зв'язок Кузнецова із секретарем московського відділу ЦК ПНС істориком О.О. Корніловим, який був автором "Курсу історії Росії XIX століття". Ця робота одержала високу оцінку фахівців. Як бачимо, майже всі відомі російські історики: В.О.Ключевський, П.Н.Мілюков, О.О. Корнілов, , О.О.Кізеветтер були членами кадетської партії. Також і відомі харківські історики М.М. Ковалевський, Д.І. Багалій та М.Ф. Сумцов деякий час були членами ПНС.

Значна роль у створенні Харківського комітету ПНС належить прогресивним земським діячам. Серед них особливе місце посідали Микола Миколайович Ковалевський, Ф.І. Іваницький, М.Д. Делярю, Г.М. Лінтварьов. Усі вони згодом стали депутатами І Державної думи та відігравали там важливу роль [11, л. 2].

Харківський комітет ПНС швидко став однією з провідних політичних організацій міста. Він проводив різні наради, збори, випускав звернення до громадян. Отже, у цей час кадетська партія залишалася нелегальною, і будь-який їхній захід переслідувався владою. Так, найбільш значним заходом на початковому етапі діяльності комітету стали збори членів ПНС, що відбулися 26 лютого 1906 р. в будинку № 26 на Спархіяльній вулиці. На зборах обговорювалася тактика діяльності комітету під час проведення виборчої компанії до Державної думи . Збори жорстоко були розігнані поліцією [12, с.7]. Комітет видав безліч звернень, зокрема "До громадян виборців", "До робітників і службовців у торговельно-промислових закладах" тощо.

Швидко зростала чисельність харківського комітету кадетської партії. Вже навесні 1906 р. у ньому офіційно за списком було 626 членів, але їх було значно більше, тому що через переслідування з боку поліції багато людей не реєструвалося [9, л. 1]. Крім губернського в Харкові діяв міський комітет, існувала студентська організація в університеті [13, л. 9]. В губернії діяли повітові комітети партії. Особливо активними були Сумський, Валківський і Куп'янський комітети. Не тільки кількістю, але і якістю своїх рядів виділявся Харківський комітет, до складу якого входили відомі вчені, професори, викладачі шкіл і гімназій, адвокати, лікарі, інженери, публіцисти. Але не тільки вище суспільство було представлено в лавах кадетської партії, там були й дрібні службовці, ремісники, міщани, робітники й селяни.

Лідери Харківського комітету ПНС користувалися певним впливом у ЦК ПНС: Максим Максимович Ковалевський був членом оргбюро, Н.О. Гредескул був товаришем голови в І Думі, відіграв важливу роль у ЦК. Окрім того, якщо на І з'їзді КДП від Харкова було два делегати (М.П. Баженов і Д.Д.Плетньов), то вже на II з'їзді ПНС їх стало четверо [14, л. 1]. Активну діяльність Харківський комітет розгорнув під час виборчої компанії до І думи. Кадети в цей час користувалися величезним впливом у місті. Про це говорить той факт, що з 11 депутатів, обраних до І думи від Харківської губернії, 7 були членами Конституційно-демократичної партії. Це Н.О. Гредескул, Максим Максимович Ковалевський, Микола Миколайович Ковалевський, М.Д. Делярю, Ф.И. Іваницький, Г.М.Лінтварьов і І.А. Стрільцов [11, л. 2]. Останній був селянином, що говорить про вплив КДП серед селян. Харківські депутати брали активну участь у роботі думської фракції ПНС, готували законопроекти та звернення. Наприклад, Н.О. Гредескул, Максим Максимович Ковалевський працювали в комісії з підготовки "Проекту -42" (примусове відчуження частини поміщицьких земель) [9, л. 3]. Члени Харківського комітету ПНС піддавалися репресіям з боку офіційної влади. Як відомо, з 7 депутатів Державної думи членів ПНС від Харківської губернії Виборзьку відозву підписали всі, крім Максима Максимовича Ковалевського, який в цей час знаходився у відрядженні за кордоном [11, л. 2]. Згодом вони були заарештовані та усунені із займаних посад. Другого серпня 1906 р. за спробу провести в Лебединському повіті з'їзд із селянами – виборцями до І Думи й обговорити на ньому Виборзьку відозву було заарештовано М.М. Ковалевського (власника маєтку) та конфісковано кадетську літературу [13, л. 52]. Лише за належність до кадетської партії позбавили педагогічної діяльності вчителя зі Змієва П.Ф.Сосницького [15, с. 6], а в жовтні 1910 р. не було затверджено членом Старобільської повітової земської управи А.Р.Клевезала [15, л. 6]. Таких фактів можна навести багато, а це говорить про те, що в Харкові навіть рядові кадети постійно знаходились під оком поліції.

З активізацією суспільно-політичного життя зростала національна самосвідомість народу. Активізувалися організації національних партій: УСДРП, НУП, УПСР, громадські організації, земства, думи. Почали гостро обговорюватися питання щодо права націй на самовизначення, автономію України у складі Росії, федеративний устрій. Тим часом харківські кадети виступали за збереження "єдиної й неподільної" Російської імперії, припускали лише використання української мови в суспільному житті та освіті [10, л. 3]. Тим самим вони були вірними кадетській програмі. Така позиція Харківського комітету, на наш погляд, пояснюється тим, що до початку XX сторіччя Харків здебільшого став російськомовним містом. Багатонаціональність міста також сприяла консерватизму кадетів з цього питання. Ідея про самовизначення України ними розглядалася як така, що не відповідає інтересам Росії, як руйнівна сила, що суперечить історичній дійсності [14, л. 62].

На особливу увагу заслуговують підходи кадетського комітету щодо вирішення питань загострення міжкласових відносин між робітниками й буржуазією, поміщиками й селянами. Соціальна напруженість на початку XX століття була настільки гострою, що не залишала байдужими всі верстви населення, особливо робітників і селян. Харківські кадети вважали, що шляхом проведення структурних, радикальних реформ (обмеження влади монарха та встановлення Конституційної монархії, реформа Державної ради, примусове відчуження частини поміщицьких земель та наділення нею селян, демократизація суспільно-політичного життя та ін.) країну можна було вивести із цієї соціально-політичної кризи, враховуючи інтереси різних груп населення й надати такому розвитку стабільний характер [9, л. 49]. Розвиток історичних подій за

таким сценарієм повинен був стати альтернативою всій самодержавній системі.

На наш погляд, здійснення цієї альтернативи було можливо лише шляхом пошуку згоди в суспільстві й прийняттю спільних компромісних рішень із усіма опозиційними силами. Створення такого широкого фронту сил суспільної згоди змусило б самодержавство піти на проведення соціально-економічних й політичних реформ. Але соціалістичні партії такий шлях боротьби явно не влаштував, і вони надали перевагу революційним формам боротьби. Хоча в Харкові були факти, що свідчили про співробітництво РСДРП і кадетського комітету. Під час виборчої компанії до II думи Харківська організація РСДРП пропонувала виборцям віддати свої голоси за кадетських кандидатів [13, с. 8]. Так, виконуючи завдання місцевої організації РСДРП, студенти Харківського університету, їхні прихильники, ходили будинками виборців з метою агітації за кадетських депутатів [13, с. 9]. Але далі цього справа не пішла. У роки реакції конфронтація між кадетами й соціал – демократами почала зростати.

Один з лідерів кадетської партії П.Б.Струве у своїй роботі "Міркування про російську революцію" серед основних помилок, припущених ПНС назвав те, що кадети занадто довго співпрацювали із соціалістами й не побачили вже після Маніфесту 17 жовтня 1905 р. того, що "... небезпека політичній свободі й соціальному миру загрожує вже не від історичної влади, а від тих елементів "громадськості", які в ім'я більш радикальних вимог бажать продовжувати революційну боротьбу з історичною владою" [16, л.16].

На діяльність Харківського комітету великий вплив мала значна чисельність торгово-промислових і навчальних закладів, багатонаціональний склад жителів міста (росіяни, українці, євреї, поляки та ін.), його географічне розташування. Загальнолюдські, позакласові ідеї демократичного характеру знаходили тут підтримку та можливість подальшого розвитку.

Важливим фактором у діяльності комітету була участь у ньому значної кількості числа єврейської молоді та інтелігенції. Якщо у складі кадетської партії в цілому євреї були представлені лише в лівому крилі, то в Харківському комітеті вони діяли в усіх структурах та проявляли політичну активність [17, с. 19]. 11 березня 1906 р. "Харківським відділом союзу повноправності євреїв" було надруковано "Звернення до громадян євреїв", у якому закликали віддати свої голоси під час виборів до I Державної думи за членів КДП [9, л. 43]. Тим самим, демократизм, парламентський шлях боротьби, загальнолюдські цінності, залучали до лав кадетів представників різних національностей.

Характерною рисою діяльності Харківського комітету була досить непохитна і самостійна політика, що часто не співпадала з офіційною лінією ЦК. Так було під час обговорення Виборзької відозви, деякі пункти якої (надання рекрутів та сплата податків) були відхилені харківським комітетом ПНС [18, л. 6]. Під час проведення аграрної реформи Столипіна харків'яни виступали за перегляд своєї аграрної програми, вважаючи, що в цей час виконати свою аграрну програму не можливо [18, с. 7]. Такі факти свідчать про те, що в ПНС завжди залишалося місце для демократизму при розв'язанні різних проблем.

Харківський комітет підтримував інтенсивний зв'язок із ЦК партії. Особливо часто харків'яни спілкувалися з Московським відділом ЦК партії й особисто з його секретарем О.О.Корніловим, який сам неодноразово приїжджав до Харкова. Харків відвідували й інші провідні члени ЦК. Частіше це робив Ф.І.Родичів [19, л. 4].

Заслуговує на увагу й діяльність комітету після повалення самодержавства. Як відомо на Україні, на відміну від Росії, де було встановлено двовладдя, діяло три влади: Тимчасовий уряд, Рада робітничих і солдатських депутатів, Центральна Рада. ЦК партії закликав підтримувати тільки Тимчасовий уряд. Таку саме позицію посів і Харківський комітет ПНС [9, л. 49]. На відміну від нього Київський комітет ухвалив інше рішення. 8–9 травня 1917р. у Києві на обласному кадетському з'їзді було прийнято рішення про входження київських кадетів до складу уряду Центральної ради та затверджено нові органи партії, а саме Делегатський з'їзд партії КД на Україні й Головний комітет [20, л. 2]. Ці органи повинні були займатися справами партії у межах всієї України. Цим Київський комітет ПНС порушив партійну дисципліну, статут партії. У прийнятій ЦК партії резолюції з цього питання зазначалося: "ЦК складає із себе як з повноважного органа партії К.-Д., усяку відповідальність за прийняті Делегатським з'їздом партії КД на Україні і Головним комітетом рішення, так і за рішення, що можуть бути ними прийнятими надалі, ще до скликання нового партійного з'їзду". ЦК партії рішуче засудив вступ членів Київського комітету ПНС до складу Центральної ради. Харківський комітет підтримав ЦК партії [20, л. 4]. Все це говорить про те, що на відміну від київських кадетів, харківські кадети виступали проти автономії України та не бажали розриву з Росією.

Після Жовтневих подій 1917 р. кадети стали на шлях відкритої боротьби з Радянським урядом. Вони брали участь у переговорах із союзниками про військову допомогу для боротьби з більшовиками, були радниками в арміях білогвардійців тощо.

Харківський комітет продовжував свою роботу і у роки громадянської війни. На базі Харківського комітету 3 – 6 листопада 1919 р. було проведено нараду членів ПНС. Керував роботою наради сам князь П.Долгоруков. На ній була прийнята резолюція, що закликала партію до активної підтримки доблесної армії й національної диктатури в їхній боротьбі з більшовиками й у будівництві національного життя [21, л. 9].

Таким чином, Харківський комітет ПНС посідав значне місце в діяльності ЦК ПНС. З багатьох важливих питань політичного життя комітет мав чітку і принципову позицію. Особливо це проявилось при розв'язанні найважливіших програмних положень: аграрного питання під час проведення реформ П.А. Столипіна, обговорення Виборзької відозви, ставлення щодо діяльності Центральної Ради.

Харківський комітет протягом багатьох років залишався важливою політичною силою в місті й

губернії. Члени комітету входили до складу майже всіх структур місцевого самоврядування. Хоча були періоди, коли активність комітету знижувалася (1908–1912 рр.), тобто він функціонував і підтримував ліберальні ідеї конституційного демократизму, що знайшли в Харкові благодатний ґрунт. Про це свідчить переконлива перемога кадетів на виборах до І думи.

Джерела та література

1. Согрин В.В. Британский либерализм: этапы развития и течения // Новая и новейшая история. – 1996. – № 4. – С.28–42.
2. Демченко М., Нарижный Д. Либерализм в Украине: за и против // Альтернатива – региональная политическая газета. – 1994. – № 3 (4), февраль.
3. Донченко С.П. Ліберальні партії України (1900–1919 рр.) – Дніпродзержинськ: Видавничий відділ ДДТУ. – 2004.
4. Ветров Р.І., Донченко С.П. Політичні партії України в першій чверті ХХ століття (1900–1925 рр.) – Дніпропетровськ–Дніпродзержинськ, 2001.
5. Конституционно-демократическая партия. Съезд 12–18 октября 1905 г. – Спб. – 1905.
6. ГА РФ. – Ф. 523. – Оп.1. – Д.66.
7. ГА ХО. – Ф.3. – Оп. 287. – Д. 5511.
8. Мілюков П.Н. Воспоминания. – М., 1991.
9. ГА РФ. – Ф. 523. – Оп. 1. – Д. 413.
10. ГА ХО. – Ф. 3. – Оп. 287. – Д. 2025.
11. ГА ХО. – Ф. 3. – Оп. 287. – Д. 4225.
12. ГА ХО. – Ф. 3. – Оп. 287. – Д. 5511.
13. ГА ХО. – Ф. 3. – Оп. 287. – Д. 2252.
14. ГА РФ. – Ф. 523. – Оп. 1. – Д. 62.
15. ГА ХО. – Ф.3. – Оп. 287. – Д. 2616.
16. П.Струве. Размышления о русской революции. –София, 1921
17. Васильев М.П. Правда о кадетях. – Спб.1907.
18. ГА РФ. – Ф. 523. – Оп. 1. – Д.124
19. ГА ХО. – Ф. 3. – Оп. 287. – Д.3456.
20. ГА РФ. – Ф. 579. – Оп. 1. – Д. 718.
21. ГА РФ. – Ф. 523. – Оп. 3. – Д. 20.

Никитина И.В.

МУЗЕЙ ГЕРОИЧЕСКОЙ ОБОРОНЫ И ОСВОБОЖДЕНИЯ СЕВАСТОПОЛЯ. ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ МУЗЕЙНОГО КОМПЛЕКСА

Музей героической обороны и освобождения Севастополя (МГО и ОС) – музей первой категории историко-художественного профиля, ведущее музейное учреждение города-героя. Его объекты широко известны как в Украине, так и за рубежом. Это – Панорама «Оборона Севастополя 1854–1855гг.», Диорама

«Штурм Сапун-горы 7 мая 1944 г.», Оборонительная башня Малахова кургана, Собор Святого равноапостольного князя Владимира – усыпальница выдающихся российских адмиралов, Дом-музей севастопольских подпольщиков. МГО и ОС создан 22 августа 1960г. Постановлением Совета Министров СССР №1268 от 6 августа 1960 г и Приказом по Управлению культуры Севастопольского горисполкома от 22 августа 1960 г. на основе объединения Панорамы «Оборона Севастополя 1854–1855 гг.» и Диорамы «Штурм Сапун-горы 7 мая 1944 г.». (До 1965 г. он именовался Государственным музеем героической обороны и освобождения Севастополя. В 1965 г. музеем присвоена первая категория) [1. л.1–2]. Созданный на основе объединения двух монументальных памятников батальной живописи, совмещенных с художественной и исторической экспозициями, которые выступили в качестве музея-панорамы и музея-диорамы (что и предопределило его профиль как историко-художественный), первоначально он ограничился изучением тем двух оборон Севастополя, истории города в период немецко-фашистской оккупации 1942–1944гг. и освобождении Севастополя в мае 1944г. Уже во второй половине 1960–х гг. темы исследования были значительно расширены. На 2006г., помимо пяти объектов, в музее насчитывалось 20 структурных подразделений: в т.ч. 6 научно-исследовательских подразделений (3 филиала, 4 отдела), отдел научно-фондовой работы, научная библиотека, отделы массовой научно-просветительной работы, экскурсионной и методической работы, администрация и вспомогательные службы. Основными функциями музея являются: изучение истории Севастополя с 1783 г. (года основания) по настоящее время, научное комплектование фондов предметами музейного значения по всем направлениям изучаемых тем, постоянное усовершенствование своих экспозиций, экскурсионного обслуживания посетителей, проведение разнообразных массовых научно-просветительных мероприятий, развитие редакционно-издательской деятельности. Руководство музея: директора: В.Г. Колодкин (1960–1965 гг.), П.М. Рогачев (1965–1982 гг.), Ю.И. Мазепов (1982–2006 гг.), А.А. Рудометов (с 2006 г.), заместители директора по научной работе: